

D E EXPORT VAN DE “DUTCH APPROACH”

OVER DE INTERNATIONALE UITSTRALING
VAN NEDERLANDSE LANDSCHAPSARCHITECTEN

Dijken bouwen: Nederland is er al eeuwenlang goed in. Het is daarom een typisch Nederlands exportproduct. Toch is dijken aanleggen een tamelijk eenzijdige vaardigheid. Met de strijd tegen het water is veel meer gemoeid, vaak een heel landschap en een hele gemeenschap. Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw zijn in het kielzog van de waterbouwers de Nederlandse landschapsarchitecten meegekomen naar het buitenland. De landschapsarchitect, die decennialang een ambtenaar was in dienst bij Rijkswaterstaat of andere publieke werken, wist als geen ander dat grote ingrepen in het land (en de stad) ook ingrijpende gevolgen kunnen hebben op andere terreinen. En aan die kennis en vaardigheid bleek behoefte in het buitenland.

De Nederlandse polder is het land waar geen vierkante meter is te vinden die niet ooit is opgespoten, bebost, bebouwd, ontgonnen of afgegraven. In stukken wilde natuur, waar vroeger autosloperijen of vuilnisstorten te vinden waren, grazen nu Schotse hooglanders. In 2014 liet de voormalige rijksadviseur voor het landschap Dirk Sijmons op de Internationale Architectuur Biënnale van Rotterdam zien hoe natuur en stad vervlochten moeten worden. De expositie *Urban by Nature* was er één met profetische kracht. Ecologie, stedenbouw, klimaatverandering en infrastructuur kwamen daar samen. Maar Sijmons is niet alleen een invloedrijk denker, hij is ook een van de oprichters van het landschapsarchitectenbureau H+N+S, een *doener* dus.

Nederland is op het gebied van de ruimtelijke ordening een laboratorium van ideeën en hun praktische toepassingen. Soms gaat het mis, maar vaak ook goed. In dit artikel passeert een aantal aspecten de revue dat heeft bijgedragen aan het huidige succes van de Nederlandse landschapsarchitectuur in het buitenland. Tegelijk is er ook

JAN-HENDRIK BAKKER

werd in 1953 geboren in Vlaardingen. Studeerde filosofie, psychologie en literatuur in Leiden en Rotterdam. Promoveerde op een studie over de literaire verbeelding. Werkte als kunstredacteur voor *Haagsche Courant* en *AD Nieuwsmedia*. Is sinds 2009 zelfstandig publicist en docent. Zijn werk richt zich vooral op stedelijke problematiek en literatuur. Hij publiceerde onder meer de boeken *Welkom in Megapolis* (2008), *Grond* (2011) en *In stilte* (2015), alle bij AtlasContact.

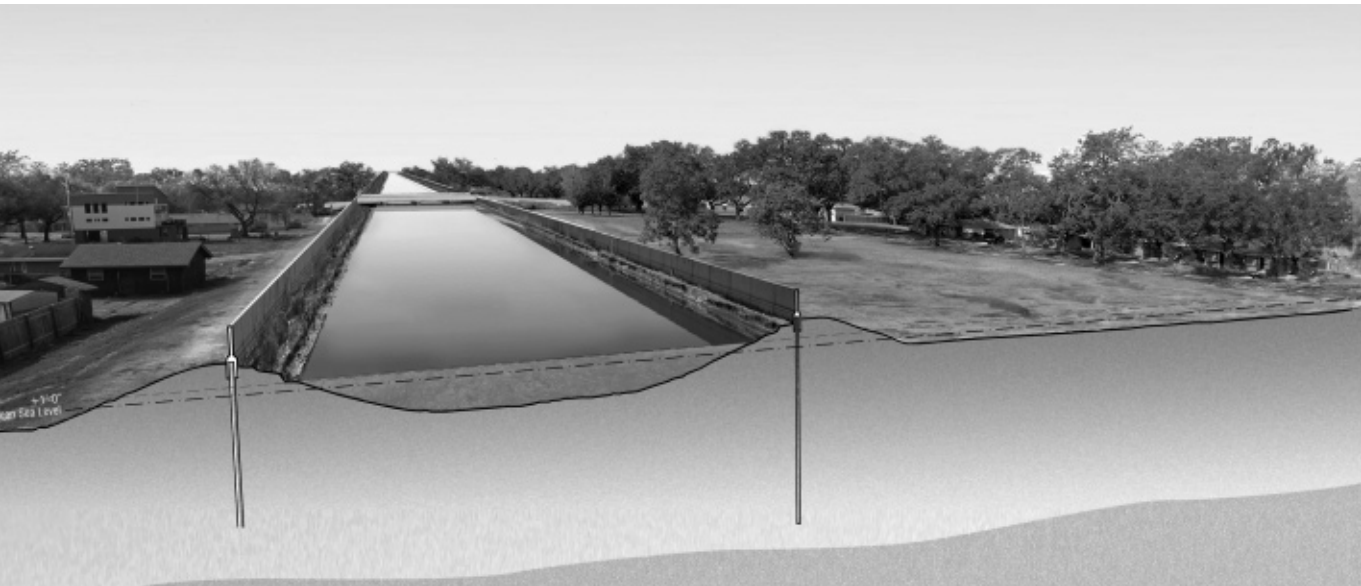
Contact: www.janhendrikkakker.nl

alle reden om dat succes te relativieren. Eén ding is zeker: met de stijgende zeespiegel, de overvloedige regenval en het opkomende “postfossiele landschap”, met zijn vele windmolens, getijdencentrales en zonnepanelen, is er een nieuwe aanpak nodig voor de inrichting van het (stedelijk) landschap. Nederlandse bureaus hebben hier veel te bieden.

WATER

“Katrina heeft mijn leven veranderd”, zei de mondiaal leider watermanagement van het Nederlandse bedrijf Arcadis, Piet Dircke, in 2014 in een lange terugblik op de positie van het bedrijf op de internationale markt.¹ Katrina was de orkaan die in 2005 grote delen van New Orleans onder water zette, met meer dan 3.500 doden en 150 miljard dollar aan schade tot gevolg. Katrina was voor de zuidelijke staten van de VS wat de stormvloed uit 1953 voor Nederland was: een keerpunt. Daarna was iedereen het er over eens dat het anders moest. Maar hoe?

Hier werd de hulp van Nederlandse bedrijven ingeroepen. En vanaf dat moment begon de opmars van de Nederlandse landschapsarchitecten in het buitenland. Of misschien toch eerder? Na Katrina was Dircke in elk geval nog maar heel weinig thuis te vinden. Het komt er nu op aan, volgens de Arcadis-man, watermanagement niet tot een simpel kunstje te laten verworden. “In Korea en China worden momenteel ook fantastische waterbouwers opgeleid, dus de concurrentie is fors (...) Wat wij extra bieden, is dat we aantoonbaar al eeuwenlang in een delta beneden zeeniveau leven, met plezier, veilig en economisch verantwoord”, zei Dircke.

Afwateringskanalen bij New Orleans. Links: de huidige situatie. Rechts: het ontwerp met lineair park, Foto H+N+S Landschapsarchitecten.

Die psychologische voorsprong van eeuwen leven beneden de zeespiegel heeft inmiddels geleid tot de opkomst van het begrip *Dutch Approach*. De strijd tegen het water is niet een kwestie van dijken bouwen alleen, maar van een integrale aanpak van meerdere problemen tegelijk. Met het technische hoogstandje van de Oosterscheldekering, maar zeker ook met het nationale programma Ruimte voor de Rivier en de versterking van de Noordzee-kust, waar duinverbreding en eilandvorming in zee het werken met de natuur in de praktijk brengen, heeft Nederland laten zien wat er mogelijk is door die integrale aanpak.

LINEAIRE PARKEN

In New Orleans leidde de Dutch Approach onder meer tot een ontwerp waarbij het water in de stad niet langer afgevoerd wordt door enkelvoudige betonnen bakken, maar via lineaire parken aangelegd met fiets- en wandelpaden langs die lijnen van afwatering. Zo ontstaan groenstroken met een duidelijk recreatieve, ecologische en sociale functie. En op die verbetering zat New Orleans juist te wachten, alleen had niemand de sociale problematiek tot dan toe gekoppeld aan de techniek van het waterbeheer en de unieke positie van New Orleans als deltastad. De uitvoering van het project zal in 2016 of 2017 beginnen. Een soortgelijke aanpak heeft later ook goed

gewerkt in de regio van Istanbul in Turkije, waar H+N+S Landschapsarchitecten een groot project realiseert. En West 8 paste de techniek van het lineaire park toe op een getunnelde autoweg in Madrid.²

In New Orleans leidden de *Dutch Dialogues*, zoals het interdisciplinaire overleg na de ramp van 2005 ging heten, ertoe dat een deel van het overtollige water, hetzelfde dat de stad zo bedreigde, gebruikt zal worden om de problematische bodemdaling van de stad te bestrijden. Het voorstel kwam van de ontwerpers van H+N+S Landschapsarchitecten en enkele andere bureaus. Door in de stad wadi's aan te leggen (**w**aterafvoer **d**oor **i**nfiltratie, tegelijk een verwijzing naar de oude, grote delen van het jaar droogstaande rivierbeddingen in bijvoorbeeld Arabische landen) en de verharding van de wegen doorlaatbaar te maken, wordt het absorptievermogen van de ondergrond weer aangesproken.

Op de vleugels van dit promotionele succes benoemde de Nederlandse regering vorig jaar een “watergezant”, die moet fungeren als ambassadeur voor de Nederlandse kennis van en ervaring met water en landschap. De voormalig waarnemend directeur Ruimte en Water van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu Henk Ovink – nu de eerste watergezant – maakte in de VS, na de schade die de orkaan Sandy in 2012 aanrichtte in onder meer New York, al naam met de *Rebuild by Design*-benadering.

Daarbij richt het ontwerp zich niet op één enkel deelprobleem, maar focust het op vernieuwing van de hele stedelijke context. Inmiddels zijn er al vijftien Nederlandse bedrijven in de VS aan het werk met projecten die daaruit voortkwamen.

INGENIEURSKUNST

Maar het buitenlandse succes van de Nederlandse landschapsarchitectuur is breder dan in de Verenigde Staten alleen, en zeker ook breder dan de waterbouw. Bureaus als H+N+S, West 8, karres+brands, Arcadis, Buro Lubbers en Zus hebben grote opdrachten uitstaan in China, Dubai, België, Australië en de Scandinavische landen. Traditioneel is het aandeel van landschapsarchitecten in de ruimtelijke sector altijd klein geweest, en dat geldt voor landen buiten Nederland eens te meer. Maar binnen dat segment, hoewel precieze cijfers ontbreken, spreekt iedereen van een opmerkelijke groei.³ En Katrina noch Sandy blijkt daarin de hoofdrol te hebben gespeeld.

“Goedbeschouwd is de internationale opkomst van de Nederlandse landschapsarchitectuur al begonnen in de jaren negentig,” zegt Niek Hazendonk, een landschapsarchitect die nu bij het Ministerie van Economische Zaken de internationale ontwikkelingen volgt. Hij is ook een van de Nederlandse vertegenwoordigers bij de International Federation of Landscape Architects. “Nederland heeft vanaf die tijd veel gedaan aan zijn (landschaps)architectenbeleid. Met subsidies uit dit beleid verschenen regelmatig publicaties, jaarboeken, er werden congressen georganiseerd, debatten; en wij hebben ook een speciaal vaktijdschrift voor landschapsarchitectuur, *Blauwe Kamer*. Alles tesamen gaf dat een internationale uitstraling. Op handelsmissies naar het buitenland namen de ministers ook Nederlandse *starchitects* (*samentrekking van “star” en “architect”*, JHB) mee als Rem Koolhaas. Adriaan Geuze en Winy Maas begonnen in het buitenland ook naam te krijgen. Het gevolg was dat wij als architectuurland opvielen en dat andere landen naar ons toekwamen als ze een project hadden en zochten naar ideeën en uitvoerders.”

Volgens Hazendonk moet het Nederlandse succes in het buitenland overigens niet overdreven worden. Vanuit Nederlands perspectief is het er zeker, maar internationaal gezien is Nederland niet meer dan één van de vele spelers. Toch is er een uitstralings-effect. John Boon, landschapsarchitect bij Arcadis, verklaart dat uit het “enorme gevoel van maakbaarheid” dat de poldergeest kenmerkt. Het begon al met modernistische tuinarchitecten als Mien Ruys, die met haar onconventionele aanpak buiten de traditionele kaders van de gebruikelijke stijlen trad. En de “ingenieurskunst” die Adriaan Geuze propageert met zijn bureau West 8 is een begrip geworden: mooie projecten maken met veel gevoel voor landschap, ruimte en groen, maar mét stedenbouwkundig inzicht en technische kennis. Hank van Tilborg, docent aan de Academie voor Bouwkunde in Amsterdam en directeur van H+N+S Landschapsarchitecten, vat het samen: “Nederlanders zijn heel erg gewend er samen uit te komen, ingenieurs, architecten,

ecologen, historici, economen, enzovoorts. In andere landen zijn de sectoren veel meer verkokerd en is de landschapsarchitect iemand die na afloop van een project even wat groen mag aanbrengen of een tuin mooi vormgeven.”

ERFGOED

En dan is er nog een factor die Nederlandse bureaus op dit moment populair maakt in het buitenland. Nederland heeft iets voorgelopen in de ontwikkeling van historisch-cultureel besef; juist door de samenwerking met andere sectoren dan alleen de bouw- en vastgoedsector kon na de naoorlogse opbouwperiode de historische geleding van het landschap meer aandacht krijgen. In andere landen komt het besef van de waarde van het erfgoed nu ook sterk op.

John Boon: “Opdrachtgevers als overheden begrijpen heel goed dat, wanneer je bij een groot infrastructureel project zoals de aanleg van een hoge snelheidslijn je ook de rijkdom van het verleden in de buitenruimte naar voren kunt halen, je veel meer draagvlak krijgt voor zo’n onderneming. Dat hebben wij gezien bij een dergelijk project in een opkomende economie als Turkije.” Boon heeft het over “behoud door ontwikkeling”. Door de nieuwe projecten te verbinden – soms letterlijk met een brug – met het oude, krijgt dat oude hernieuwde aandacht en betekenis.

Van dat laatste is in Nederland de totstandkoming van het resterende stuk A4 tussen Schiedam en Delft een pakkend voorbeeld. Tientallen jaren lang hebben Rijkswaterstaat en de natuurorganisaties met verhitte koppen tegenover elkaar gestaan. De aanleg van het zwaar omstreden stukje snelweg heeft veertig jaar lang stilgelegen. Totdat de partijen elkaar plotseling vonden in een formule waarin de aard en de historische structuur van het omliggende landschap zouden worden versterkt en de snelweg zoveel mogelijk uit het zicht zou komen. De economische meerwaarde van deze integrale aanpak vertaalt zich in een forse stijging van het aantal overnachtingen per jaar in het landelijke gebied rond de A4.

BLINDE VLEK

Hank van Tilborg maakt een kanttekening bij de cultuurhistorische expertise van Nederland. De belangstelling voor het erfgoed is nog maar jong, ook in Nederland. Dat is de keerzijde van de modernistische traditie. “Het cultureel erfgoed is nog lang een blinde vlek gebleven. We zijn nu eenmaal opgegroeid in het modernisme, dat op zeker moment als gevolg van groeispurten weinig waarde meer hechtte aan het verleden. Het is de tragiek van onze tijd dat we haast geen tijd hebben ons te verdiepen in de context van wat we bouwen en aanleggen. Dat geldt ook voor het jongste erfgoed. Als je goed kijkt naar het naoorlogse groen, zie je met hoeveel liefde en zorgvuldigheid de parken uit die tijd zijn gemaakt, maar dat lijken we niet echt te beseffen.”

Bovendien blijft het lastig om de ervaring met de cultuurhistorische dimensie van landschappen en stedelijke projecten effectief in het buitenland in te zetten. Van Tilborg: “Ik heb in Moskou aan een buitenplaats van Peter de Grote gewerkt die helemaal verwaarloosd was. Moet je die dan ‘terugrestaureren’ of alleen gedeeltelijk opknappen? De mensen ter plaatse koersen op het eerste. Tegelijk kan het park ook bebouwd worden of benut voor een parkeergarage. De vraag rijst wat historische authenticiteit eigenlijk is. Is dat onze manier van monumentenzorg of kun je ook gewoon een spiksplinternieuwe kathedraal bouwen die oud lijkt? Het werken in een heel andere cultuur zet je als ontwerper echt aan het denken.”

Cultuur is geen waardevrij domein, dus omgang met het erfgoed ook niet. Wat je als Nederlands ontwerper zelfs kan overkomen, is dat je gevraagd wordt een stedelijke ruimte te ontwerpen, waarin een plein opgenomen is voor openbare stenigingen. Bart Brands van bureau karres+brands maakte het mee. Zo'n plein is ook cultuurhistorie. “Maar dat hebben we dus niet gedaan.” Ethiek, ruimte, geld verdienen, landschap: alles hangt samen.

NEDERLAND TE KLEIN

Bart Brands en Sylvia Karres hebben hun in Hilversum gevestigde bureau in de loop van achttien jaar zien uitgroeien tot een bedrijf waar nu 25 mensen werken. In de loop der jaren zijn ze zich steeds meer op het buitenland gaan richten. Sylvia Karres: “Het is ook een kwestie geweest dat Nederland simpelweg te klein is. Je moet actief op zoek naar andere markten”, vat ze de situatie samen.

Toch heeft Nederland nog steeds unieke kennis te bieden, want wat blijkt? Nederlandse stedenbouwers hebben met de bouw van de recente Vinex-wijken ervaring opgedaan met een nieuw soort stadsuitbreiding. Karres zal later vertellen hoe haar bureau betrokken is geraakt bij het ontwerp van Naerheden (“nabijheid”), een wijk dicht tegen Kopenhagen aan. Over de Vinex mag in Nederland misschien wel eens geschamperd worden, het buitenland is zeer geïnteresseerd in de nieuwe wijken die niet meer als zelfstandige voorsteden en suburbs gezien moeten worden, maar als urbane gebieden, dicht tegen de oorspronkelijke stad aan. Naast het water en de fiets dus nog een exportproduct voor de Nederlandse bureaus.

Maar toch. Een gesprek met karres+brands leert dat landschapsarchitectuur en stedenbouw steeds meer met elkaar versmolten zijn geraakt en dat de internationale markt vrijwel geheel gemonialiseerd is. Bureaus uit heel verschillende landen, lokaal en van ver over de grens, werken met elkaar samen, afhankelijk van het soort project waar het op dat moment om gaat. “De wereld is in korte tijd veel kleiner geworden”, zegt Sylvia Karres, “Iedereen kent elkaar. Wij krijgen stagiaires van over de hele wereld.” Bart Brands doceert bijvoorbeeld aan de universiteit van Melbourne, de stad

waar brands+karres in 1997 het Federation Square ontwierp en daarvoor veel waardering oogstte. Hij vliegt dus vele malen per jaar op en neer. Sylvia Karres heeft colleges verzorgd in de Verenigde Staten.

WELKE WERELD?

Nationale grenzen doen er dus steeds minder toe. Wat een tijd geleden nog de Dutch Approach heette, is een aanpak die al lang niet meer het exclusieve product is van Nederlandse bureaus. Het samenhangend denken in dynamische structuren – groen, type woningen, ontsluiting, functies van gebouwen, bevolking en cultuurhistorische geleding – in plaats van het denken in gescheiden sectoren door vakspecialisten, komt steeds meer centraal te staan bij ruimtelijke projecten. Nederlanders zijn door hun polderervaring van jongs af aan getraind in die benadering, maar het is een voorsprong die snel zal verdwijnen.

“De globalisering zet steeds verder door”, zegt Bart Brands. “Zij is niet tegen te houden. Je wordt als bureau gevraagd omdat je ergens goed in bent, niet meer omdat je uit een bepaald land komt. Maar de globalisering stelt je vervolgens ook voor de keuze: overal hetzelfde kunstje doen waarmee je veel geld verdient of op zoek gaan naar de diversiteit door de bijzondere mogelijkheden van een plaats te verkennen en te gebruiken. Het is maar welke wereld je wilt bouwen. Welke wereld wil je nalaten aan je kinderen: een wereld met steeds meer van hetzelfde of een die gedifferentieerd is met plaats voor natuur en levend verleden?”

Noten

- 1 *Intermediair Magazine*, 28-5-2014, online: www.intermediair.nl/weekblad/20140528/#4.
- 2 Zie ook: JAN-HENDRIK BAKKER, “Bouwen aan een open horizon. Visie en werk van landschapsarchitect Adriaan Geuze”, *Ons Erfdeel*, jg. 55 (2012), nr.2, pp. 24-33.
- 3 Een indicatie geeft wellicht het onderzoek dat de Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur in 2011 onder haar leden deed. Daaruit bleek dat 46 procent in het buitenland actief was (geweest), en dan vooral in het onderwerp van stedenbouwkundige projecten.